

пятилеток (1928-1937 гг.). - Донецк, 1973.- С.26; 22. Михайловский И.Н. Комсомол Украины в борьбе за построение социализма в СССР (1925-1937гг.).- Львов, 1966. - С.102; 23. Лихолобова З.Г. Рабочие Донбасса в годы первых пятилеток (1928-1937 гг.). - С.22; 24. Кульчицкий С.В. Участь робітників України у створенні фонду соціалістичної індустріалізації. - С. 34; 25. Под знаменем марксизма. - 1931. N 9-10. - С.219; 26. Известия ЦК ВЛКСМ. - 1935.- №5. - С.3; 27. КПСС в резолюциях и решениях... Т.4. - С.273; 28. Гнедишева Н.І. Робітниця на новобудовах України (1928-1932 рр.) //Український історичний журнал. - 1970. № 10. - С. 77; 29. Центральный державный архив вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф.1. - Оп.6. - Спр.1094. - Арк. 124 зв.; 30. Історія Української РСР. - Т.6. - С.174; 31. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.20. Спр.4246. - Арк.12; 32. Там само. - Спр.4247. - Арк.19; 33. Там само. - Спр.4247. Арк.10; 34. ЦДАВО України.- Ф.806. - Оп.1. - Спр.528. - Арк.92; 35. Первичная партийная организация: Документи КПСС.- 2-е изд., доп. - М., 1974. - С.149-150; 36. Про масову роботу на тракторобуді. 16 липня 1930 р. // Комуніст.- 18 липня, 1930 р.; 37. Державний архів Запорізької області. - Ф.149. - Оп.1. - Спр.43. Арк.50; Очерки истории Харьковской областной партийной организации. - Харьков, 1980.- С.270; Державний архів Харківської області. - Ф.5. - Оп.1. - Спр.71, арк.115-116; Російський центр збереження історичних документів новітньої історії (РЦЗІДНІ).- Ф.17. - Оп.21. - Спр.5188. - Арк.168; 38. Епштейн А.І. Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928-1932 рр.).- С.109; 39. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.4247. - Арк.57; Спр.4247. - Арк.60; 40. Там само. - Спр.5529. - Арк.85 зв.; 41. Там само. - Спр.5332. - Арк.29; 42. Хоскінг Д. История Советского Союза. 1917-1991.- М., 1995.- С.162; 43. Лельчук В.С. Индустриализация СССР: история, опыт, проблемы. - М., 1984. - С.165; 44. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.5598. - Арк.3; 45. Об улучшении строительного дела и об удешевлении строительства //Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. - М., 1967.- Т. 2. - С.571; 46. Хоскінг Д. История Советского Союза. 1917-1991.- С.162; 47. Лельчук В.С. Индустриализация СССР: история, опыт, проблемы. - С. 166; 48. Труд в СССР. Статистический справочник. М., 1936. - С.10-11; 49. Очерки развития социально-классовой структуры УССР, 1927-1937. - К., 1987. - С.93; 50. ЦДАВО України. - Ф.806. - Оп.1. Спр.518. - Арк.77; 51. ЦДАГО України. - Ф.1. Оп.1. - Спр.230. - Арк.23. 52. Епштейн А.І. Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928-1932 рр.).- С.108; 53. Еллман М. Обеспечил ли прибавочный продукт сельского хозяйства увеличение капиталовложений в СССР во время первого пятилетнего плана? //Вопросы экономики. - 1992.- № 1.- С.107; 54. Письма И.В.Сталина В.М.Молотову 1925-1936 гг.- М., 1995. - С.215; 55. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.4231. - Арк.54; 56. Там само. - Спр.4242. - Арк.32; Спр.4246. - Арк.41.

А.Т.Давидюк

**ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ФІЗИЧНОГО МЕТОДІВ
ВПЛИВУ СЛІДЧИМИ ВІННИЦЬКОЇ ТЮРМИ В ПЕРІОД МАСОВИХ
РЕПРЕСІЙ (1937-1938рр.)**

До проведення сфабрикованих справ в період масових репресій залучалася велика група оперативних працівників Вінницького управління НКВС - вбивць, п'яниць, зухвалих грубіянів, матірщиників, брутальність яких не знала меж і не йде в порівняння з ніякими засобами світової інквізиції. Серед цих майстрів заплічних справ особливою жорстокістю відзначалися керівники 4 відділу обласного управління НКВС старший лейтенант держбезпеки Надєждін, Ширін, Майструк, Редер, оперуповноважені Березняк, Лаврентьев, Тищенко, Решетиллов, Нещадімов /яким достовірним виявилось його прізвище!/, Фукс Н.І. та інші.

В особливо важливих справах до виробництва залучалися суперкати, інквізитори вищої кваліфікації, перед якими тремтіла вся Вінницька тюрма - Ширін Л.Н, та Редер. "Цей Редер,- скаже пізніше про останнього Фукс Н.І., - був атлетичного росту та великої фізичної сили і завжди залучався, коли потрібно було

посприяти фізичними методами на арештованого... Хочу відзначити, що Редер за своєю комплекцією і фізичною силою являє собою виняткову людину, якої немає в НКВС, і його тільки при вигляді, якщо він замахнеться вдарити, можна боятися більше, ніж кого-небудь іншого".¹ "Удари Редера - це удари молотобійця" - заявляв військовому прокурору свідок репресій Василенко М.Г.² В управлінні НКВС була "лабораторія" Редера - 51 кімната на другому поверсі, до якої нікого не пускали. Там навіть вдень були завішані вікна і звідти постійно неслися крики арештованих.

Звірства цього ката закінчилися лише тоді, коли він сам був арештований і потрапив до Київської тюрми. Законно сподіваючись, що відносно нього будуть застосовуватися такі ж тортури, які чинив він, Редер в камері зав'язав вузлом два рушники, на кінці одного з цих рушників зробив петлю і, прив'язавши до ґрат вікна камери, повісився. Як кажуть: катюзи по заслугі.³

Сумнозвісною славою у вінницькій тюрмі користувався Ширін Л.Н. - заступник начальника 3-го відділу УНКВС. "Ширін, - сказав про свого колегу заступник начальника відділення НКВС УРСР Сойфер Д.А., - людина грамотна. Коли протоколи допитів потрібно було посилати до наркомату, Корабльов доручав готувати їх Ширіну. Потім "протокол" підписували звинувачені, і він називався "вихідним" - виходив за межі управління НКВС.. Своїм підлеглим Ширін забороняв писати протоколи допитів в присутності арештованих. Арештованих, які не давали показань, водили до Ширіна та Редера "на розмову", після цього арештовані робили зізнання. Кар'єристом по натурі, шкурником та людиною, яка страждала орденоманією, назвав Ширіна ще один його колега Майструк. Про те, як Ширін допитував арештованих, Майструк розповідав так: "Лежить на дивані, їсть фисташки, яблука, цукерки і диктує стенографістці те, чого у арештованого не було і в помині"» Колишня друкарка 3-го відділу УЖВС Алексеєва свідчила, що вона систематично друкувала коректовані Ширіним протоколи допитів арештованих. Було так, що деякі протоколи корегувалися кілька разів і вона передруковувала. Після таких корегувань протокол набував зовсім іншого змісту. "Протоколи, - вказувала Алексеєва, - друкувались великими, на 30-40 сторінок. Після закінчення друкування Ширін запитував: "Ну, як протокол?" Таке запитання я розуміла як схвалення протоколу.⁴

Відомо, що слідча справа розпочинається тоді, коли є злочин. Виняток становить період масових репресій в Радянському Союзі у 1937-1939 рр. Поспішаючи виконувати директиви більшовицької партії про боротьбу з різними неіснуючими антирадянськими контрреволюційними організаціями, групами та блоками, слідчі часто кидалися у крайності. Наприклад, арештовували якогось "контрика", потім шукали звинувачення. Коли ж поступала директива "зверху" на "конкретних" злочинців /червоних партизанів, агентів польської чи німецької розвідок/, часто зверталися за допомогою до раніше арештованих працівників Вінницького обкому КП/б/У або Вінницького облвиконкому. Так сталося із в'язнем Вінницької тюрми Козісом Л.С., колишнім заступником голови облвиконкому, арештованим і звинуваченим у троцькизмі. За свідченням багатьох арештованих, в тюрмі від колишнього респектабельного заступника облвиконкому нічого не залишилось. В результаті надзвичайно жорстоких знущань уся голова у Козіса Л.С. була побита, на спині та сідниці були вирвані куски м'яса. А головне - це уже була людина надломлена психічно, напівбожевільна. Він був доведений до такого стану, що давав свідчення на замовлення на будь-яку задану тему. Колишній заступник

начальника відділу Вінницького управління НКВС Майструк свідчив таке: "Козіс сам розкрив чотири лінії партизан, "молоду генерацію" /сфабрикована справа на комсомольських працівників - від автора/ та інші. Ці лінії - результат найжорстокішого биття, і тому не дивно, що Козіс назвав чотири організації. При таких умовах він міг дати і 204".⁵

Одного разу Козіса Л.С. викликав до себе в кабінет заступник начальника четвертого відділу Ширін Л.Н. Коли переляканий Козіс Л.С. переступив поріг кабінету начальника, той на диво зустрів його люб'язно і навіть піднявся зі стільця. Але ще більше його вразив знайомий запах, якого він уже давно не відчував. Так могли пахнути тільки котлети. Одночасно у звичайній обстановці кабінету начальника Козіс Л.С. на шафі побачив газету, в яку була загорнута знайома дубова ніжка від стільця - найважче знаряддя езекуцій арештованих тюрми. Посміхаючись, начальник попрямував до шафи. "Знову буде бити", - подумав Козіс Л.С. Але начальник відчинив шафу і дістав з неї тарілочку з котлетами ще й білу булку. Усе поставив перед Козісом Л.С. і запросив до їжі. Після пісної тюремної баланди котлети здавалися солодкими і були з'їдені в одну мить. На лобі і по усьому тілу виступив густий солоний піт, від якого засвербіли рани. Почалася розмова про справи в області, підготовку до жнив. Так дійшли до червоних партизанів. Начальник попросив скласти список червоних партизанів і дати показання про їх антирадянську діяльність. Козісу Л.С. відступати було нікуди: котлети і булку назад не повернути та й дубова ніжка на шафі, в яку начальник поставив пусту тарілку, нагадувала про важкі наслідки на випадок відмови дати свідчення. Повернувшись до камери, Козіс склав список неіснуючої "антирадянської української націоналістичної військової повстанської організації" у Вінницькій області, до якої включив 8 колишніх червоних партизанів.⁶

Після арештів наступила найвідповідальніша робота, але слідчі добре знали, що спішити нікуди. Спочатку вони вели себе на диво спокійно, зустрічі з арештованими були короткими, закінчувалися "дружніми" порадами на зразок "іди до камери і добре подумай". Якщо навіть били, то чужими руками, як-то кажуть, не прикладаючи рук. Колишній червоний партизан Іссерзон І.І. у листі до прокурора розповідав, що спочатку на допитах за командою слідчого Шаламова його допитував і жорстоко бив інший заарештований Лесник Дмитро.⁷

Окремі слідчі спиралися на свій "актив", який відсиджувався в камерах і отримував завдання психологічно впливати на побитих та спантеличених арештантів. До "активу" відносилися арештовані, яким брехливо обіцяли покращення їх долі, і вони, надломлені важкими тортурами, в це безпідставно вірили. Більшість "активістів" призначалася старостами камер. Вони з удаваним співчуттям зустрічали арештованих після важких допитів, разом з іншими арештованими рахували синці на тілі, а далі в зручний момент підсідали до розгубленої жертви, щоб дати життєво-практичні поради, як можна зберегти здоров'я, послухавшись слідчого. Коли ж розсудиві поради не діяли, "активісти" різко переходили до погроз, називаючи, якими методами будуть діяти слідчі під час наступної зустрічі.

Виписка із листа колишнього завідуючого кафедрою мікробіології професора Каліні Г.П. після винесення смертного вироку: "Председателю Военного Трибунала 437 ВП КОВО /військова прокуратура Київського Особливого Військового округу... Арест я воспринял как недоразумение, которое скоро

виясниться, не чувствовал за собой ничего такого, за что должен был бы отвечать... В камере я подвергся "обработке" - мне сказали, что меня все равно не освободят - дай какие-нибудь показания, поедешь в лагерь, - ты человек для НКВД подозрительный» но для того, чтобы тебя изолировать, нужно какой-либо "ярлычек" - вероятно тебе приклеют ярлычек шпiona. Следовательно, сказали мне, сам тебе будет помогать писать показания, будет подсказывать, о чем писать, называть фамилии и т.п."⁸

В арсеналі оперативної роботи Надєждіна переважали, як правило, методи фізичного знущання над арештованими. Але він, не відмовлявся також від різних психологічних ефектів, що з першого кроку принижували людську гідність, ставлячи арештованих перед суворим фактом їх безвихідного становища. "Первое унижение, которое я перенесла, - розповідає свідок репресій із групи правого Гехалуца Рапопорт Р.Й., - состояло в том, что меня заставили мыться перед водворением в камеру тюрьмы вместе с мужчинами. Затем меня водворили в комнату, где были другие арестованные, и я стояла до вечера на ногах, садиться не разрешали. В последние дни и ночи, когда меня допрашивали, я была доведена до отчаяния, физического и морального изнеможения". Уявіть собі стан цієї жінки в лазні, якщо вона тоді мала 30 років від дня народження, чоловіка, офіцера Червоної Армії, закінчила фармацевтичний інститут, працювала викладачем в школі жінок командирів Червоної Армії у Вапнярському гарнізоні!⁹

Із виступу студента Щавинського М.М. на суді: "В камере я встретился с заключенным Минкиным, который сказал, что ты будешь давать свои показания, такие, какие нужны следователю, если ты не дашь добровольно, то тебя заставят эти показания дать. Через некоторое время меня вновь вызвал следователь Беркута и предупредил, чтобы я давал ему показания, иначе я буду избит. Не желая быть изорудованным и остаться калекой, я дал показания, какие от меня требовал Беркута... Я основал свои показания на вымысле..."¹⁰

Більш детально про дії тюремних "активістів" розповів у листі до наркома НКВС СРСР Берія Л.П. червоний партизан Борисов К.П. : "У комендатурі у мене відрізали усі гудзики не тільки на верхньому одязі, але і на нижній білизні. Після цього мене кинули до камери тюрми НКВС зі словами: "Староста, обработать!"... Один із арештованих по камері, член партії, завідуючий кадрами обкому партії т. Корельський попередив мене, що старостами звичайно призначаються провокатори, які допомагають слідчим створювати усі можливі фактичні справи.

Через кілька годин мене викликали до слідчого Антонова, кабінет № 74. Привели без крику, і слідчий також не кричав, а поставив мені лише 3 запитання: до якої організації належу, хто мене завербував і кого я завербував. Я заявив йому, що я є членом профспілки, а там ніяких вербовок немає. Слідчий Антонов засміявся і сказав: "Піди ще відпочинь у камері і порадься зі старостою. Він артист опери і тебе не підведе, дасть гарну пораду". І тут же мене відпустили в камеру №6. Мені стало все ясно - в НКВС пролізли фашисти.

О першій годині ночі 6. УІ мене викликали в кабінет №74 до Антонова, який мене протримав до 6 годин ранку. Увесь час я стояв на ногах біля стіни. Слідчий Антонов вимагав від мене відповіді на задані запитання. Я йому відповів, що запитання ці - дурниця і відповідати на них я не буду. Тоді слідчий Антонов почав мені завдавати ударів по усьому тілу і, нарешті, ногою випхав із кабінету і віддав

конвоїру для відправки в камеру. Староста камери, побачивши мене побитим, порадив підписати все, що напише слідчий, аби лише зберегти здоров'я, і тут же додав, що коли я не підпишу, наді мною буде здійснена інквізиція".¹¹

Не відставали від свого командира в знущаннях над арештованими слідчі Іванченко В.Д., Фукс Н.І та інші. Саме на невинних жертвах вони відпрацьовували такі методи допитів як "аероплан", "петушок", "читання газети", "самообслуговування". Це була своєрідна гра слідчих з заарештованими, яку слідчі називали "Концертами". Гра в "аероплан" полягала в тому, що слідчий примушував свою жертву сісти на ріжок столу, після чого сильним поштовхом чобота спихав жертву зі столу. Заарештований падав на підлогу, пошкоджував кобчик, отримував травму хребта, розладнання шлунку, кричав несамовитим голосом, слідчий отримував від крику задоволення і продовжував бити свою жертву. При грі "петушок" ставили стілець, заарештований повинен був стати на нього ногами в позу півника, слідчий вибивав стілець і все повторювалося: заарештований отримував травму, слідчий - масу задоволення.

Найважчим для в'язнів тюрми було "читання газети"» В такому випадку Іванченко В.Д. брав дубову ніжку від стільця, обгортав її газетою і цією "газетою", в якій була ніжка від стільця бив свою жертву в груди, по спині та інших місцях тіла, крім рук: руки були потрібні, щоб заарештований зміг підписати заготовлений слідчим протокол допиту.

Про інші фашистські методи слідства у Вінницькій тюрмі заступник начальника відділу НКВС України Волошин В. В. розповідав так: "Влітку 1938 року я приїхав до Вінниці... Зайшов до управління НКВС. Там побачив таку картину: на коридорі лежить гора одягу, в 48-й кімнаті стоять 12-15 заарештованих, перед якими ходять два слідчих і вимагають від них свідчень... Зустрівши в коридорі працівника НКВС Іванченка, сказав йому про все, що бачив, Іванченко відповів, що такі допити не виняток, а система, і додав: "Зазирни до 50-ї кімнати, там ще не те побачиш". Я відчинив двері 50-ї кімнати і побачив: на лаві лежить арештований, двоє інших арештованих тримають його за голову і ноги, а третій арештований бив його. У кімнаті тоді перебувало троє слідчих... Після цього я зайшов до начальника 2-го відділу Надежніна і розповів йому про все. Надежнін обляяв мене і грубо заявив: "Не вмешивайтесь. Это "троечный" материал. Мне нужно по 60-70.показаний давать". — Отже, всюди був план і заради нього йшли на все.

Найважчими були допити, які проводилися групою слідчих. Тупі, озвірілі від стійкості в'язнів, вони, мов хижак, кидалися на свої жертви. Свідок репресій Епельбаум Б.Г. розповідає: "...19 травня увечері мене знову викликали до Лаврентьєва, і коли на його запитання - чи буду я давати показання - я відмовився, то Лаврентьєв усю ніч тримав мене на одній нозі, а під підборіддя підставляв лінійку, щоб я дивився в стелю, кожний раз супроводжуючи це ударами по щоці, по спині... Так вони мене тримали кілька ночей підряд з 19 до 23 травня. Крім того, Лаврентьєв та Тищенко заставляли мене танцювати на одній нозі. Це було в присутності Решетилова та Березняка, які допомагали мене піднімати з підлоги, коли я падав... В одну із ночей між 19 та 23 травня я був переданий слідчому Нещадімову. Всю ніч Нещадімов по-звірячому мене бив, бив по голові, ударяв мою головою об стіну, ніжкою від стільця... 23 травня мене викликали ранком і тримали добу без їжі, мене сильно били Майструк, Тищенко та Березняк. Возилися

вони зі мною усю ніч, і я 24 травня ранком, не маючи більше сил переносити усі ці знущання, вирішив дати на себе наклепницьке зізнання".¹³

Романтику нічних допитів, переможний погляд "звисока" на спантеличених та переляканих арештованих, задоволення від тремтіння тіла своїх жертв, все це підсилювали склянка чи дві випитого спирту, чим постійно грішили слідчі – енкеведисти. Арештований Коган Н.Б. – колишній завтранспортом пункту "Заготзерно" - свідчив, що слідчий Лаврентьев допитував його завжди у п'яному стані, щоразу доводячи до обмороку. "Цей слідчий, - розповідав Коган Н.Б., - почав мене бити та знущатися з мене з першого дня допиту. Бив він мене по-звірячому: ногами, руками, своїми ногами топтав мені мої ноги... Бив він мене ніжною від стільця, вдаряв мою голову об стінку, гасив на моєму обличчі палаючі цигарки, примушував мене сідати на край стільця і перекидав на підлогу". Коли ж Коган Н.Б. поскаржився, що перед арештом йому зробили операцію від грижі і показав слідчому шви на животі, Лаврентьев з того часу вдаряв по місцю, де була зроблена операція, по шву, заспокоюючи, що всеодно він уб'є або розстріляє свою жертву. Тоді, мовляв, і шов назавжди перестане боліти.¹⁴

Тактика слідчих мінялася, коли розпочиналася підготовка арештованих до суду. Одна справа за допомогою ніжки від стільця наодинці добитися підписання арештованим протоколу допиту, інша – те, що підсудний скаже на суді, чи не буде він відмовлятися, або, не дай Бог, звинувачувати слідчого в незаконних методах слідства.

Тут потрібний був особливо тонкий психологічний підхід і він був в арсеналі слідства. "Перед судом, - розповідав свідок репресій Платинський Д.Н., - мене викликав Решетиллов, який пригостив мене чаєм, булочкою і вимагав, щоб я йому відверто сказав, чи існувала ця організація /правого Бунду - від автора/ чи ні?" Розслабившись від запашного чаю та духмяної булочки, Платинський, як на духу, заявив слідчому, що це все лише брехня, він нікого не вербував, його теж ніхто не вербував, тому ніякої організації не існує. Звісно, що після цього обід був зіпсований. "Тоді, - продовжував Платинський Д.Н., - Решетиллов ухопив зі столу прес і почав мене бити, заявляючи, що з таким настроєм він мене на суд не допустить, а передасть на трійку. Решетиллов вимагав, щоб на суді я підтвердив свої показання, я йому це пообіцяв".¹⁵

Ось такі методи роботи були у слідчих Вінницької тюрми в часи масових репресій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області /далі ДАВО/. – Ф.Р-6023. - Оп.4. - Спр.5886. - Арк. 279; 2. Червоні жорна. Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій. –Вінниця, 1994.- С.30-32;
3. Червоні жорна»,- С.34; 4. ДАВО. - Ф. Р-6034. - Оп.4. - Спр.7692. - Арк.319; 5. ДАВО. – Ф. Р.-6023. - Оп.4. - Спр.16578. - Арк. 256-259; 6. ДАВО. - Ф. Р-6023.- Оп.4. - Спр.5886. - Арк. 379; 7. Червоні жорна. - С.24; 8. ДАВО. - Ф. Р-6023. - Оп.4. - Спр.4661. - Арк. 102-106; 9. ДАВО. - Ф. Р-6023. - Оп.4. - Спр.4560. - Арк.379; 10.ДАВО. - Ф. Р-6023. - Оп. 4. - Спр.4661. - Арк 102-106; 11.ДАВО. - Ф. Р-6023. - Оп.4. - Спр.5886. - Арк 201; 12.Червоні жорна.- С.9; 13.ДАВО. – Ф.Р-6023. - Оп.4. - Спр. 1326. - Арк.343; 14.ДАВО. - Ф. Р-6023. – Оп.4. - Спр. 1326. - Арк 359; 15.ДАВО. - Ф. Р-6023.- Оп.4. - Спр.1326. - Арк.73